

Met 25.000 hectare terrein heeft Defensie heel wat natuur in huis, zoals zandverstuivingen, droge heide en schraalgraslanden. Door het militaire gebruik van deze terreinen ontstaat er een 'andere' vorm van natuur.

Natuur met kogels

Bijzondere natuur op defensie terreinen

Tekst en Beeld Niels Gilissen

In de 19e en begin 20e eeuw woedde er op de woeste gronden een 'gevecht' om de laatste onontgonnen gebieden. Ontginners, natuurbeschermers, bosbouwers, landgoedeigenaren: allemaal wilden ze een deel van de karige buit. Maar er was nog een kaper op de kust: het Ministerie van Oorlog. Op zoek naar geschikte oefengronden voor het steeds mobieler wordende leger, had ook de staf van het veldleger zijn oog laten vallen op de woeste gronden.

Dieren gebruiken de bossen rond het schietterrein als rustgebied.

In rap tempo werden gebieden aangekocht en halverwege de vorige eeuw had defensie vele tienduizenden hectaren in eigendom. In de daarop volgende periode, waarin natuur een steeds prominentere plek in de samenleving innam, was dit een doorn in het oog van natuurbeschermers. Eenmaal overgeleverd aan militairen, tanks en vliegtuigen zou de natuur immers voorgoed verloren zijn. Nu, vijftig jaar later, kunnen we de balans opmaken van meer dan een eeuw militaire aanwezigheid in onze natuur.

HEISCHRALE GRASLANDEN

De hogere zandgronden en de duinen zijn de regio's waar defensie de meeste terreinen bezit, een logisch gevolg van de ligging van de woeste gronden. Anno 2012 is de oppervlakte circa 25.000 hectare. Daarmee heeft defensie meer terrein in eigendom dan elk van de provinciale Landschappen. Op het totale areaal aan natuur in Nederland, ongeveer 484.000 hectare, is dit een bescheiden bijdrage, slechts 5%. Maar dat

wil niet zeggen dat defensie in alle opzichten slechts een kleine speler zou zijn, zo blijkt uit het recent verschenen rapport 'De bijdrage van Defensie aan de Nederlandse natuur'. Defensie levert een relatief grote bijdrage aan de natuurtypen zandverstuiving (37%), droge heide (28%), bos van arme gronden (24%), droog schraalgrasland (19%) en duinlandschap (11%).

Ook in kwalitatief opzicht staan deze natuurtypen er op defensie terreinen goed voor. Ecologisch onderzoek, sinds 1997 uitgevoerd door de defensie-ecologen, heeft uitgewezen dat de terreinen bijzondere soorten en habitats herbergen. Zo zijn de heischrale graslanden van internationaal belang en voelt een soort als de zandhagedis zich er goed thuis. Dat defensie ook haar mannetje staat als het gaat om bedreigde Europese natuur, blijkt uit het feit dat een substantieel deel van de terreinen is aangewezen als Natura 2000 gebied.

De waarde heeft ook te maken met het feit dat defensie terreinen een bijzonder karakter hebben in vergelijking met veel andere natuurterreinen. Om dat beter te begrijpen moeten we kijken naar de historie, het

Veldleeuwerik op startbaan.

gebruik en het beheer, waarbij we ons in dit artikel concentreren op de hogere zandgronden.

SCHOOTSVELDEN

Defensie is een conservator van grote oppervlaktes aan heide en zandverstuivingen in Nederland. De aankoop heeft voorkomen dat deze open gebieden beplant werden met bomen of ten prooi vielen aan ontginning. De militairen hadden open terrein nodig vanwege de zogenaamde zicht- en schootsvelden.

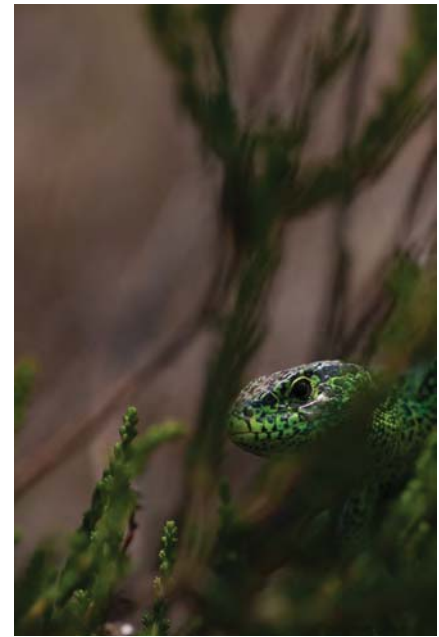
Als we de kaart van de Veluwe bezien van pakweg de jaren '60, dan hebben bijna alle heiden en zandverstuivingen het predicaat militair oefenterrein. Het is niet voor niets dat defensie nog steeds een belangrijke verantwoordelijkheid heeft voor deze natuurtypen en voor de daar voorkomende

Brandbeheer leidt tot gunstige omstandigheden voor valkruid en de kleine wrattenbijter.

De Zuiderheide op Infanterie Schietkamp Harskamp.

Zandhagedissen en pantserwagens gaan goed samen op de Leusderheide.

soorten en habitats, zoals nachtzwaluw, boomleeuwerik, jeneverbesstruwelen en korstmosrijke heide.

VERSTORING

Een belangrijke oorzaak waarom defensie-terreinen deels afwijken van andere terreinen, is dat defensie de gebieden functioneel is blijven gebruiken. De functie als oefenterrein heeft ervoor gezorgd dat delen van de gebieden niet met rust gelaten werden, zoals wel het geval is op de reguliere natuurterreinen. De militairen met hun voertuigen en bouwwerken zorgen voor een continue vorm van verstoring of 'gerommel', met name in de centrale delen van de oefenterreinen.

De verstoring is er in diverse gradaties: van het betreden van de heide, het graven van schuttersputjes tot het rijden met tanks en het aanleggen van verhardingen. Op korte termijn treedt er soms daadwerkelijk vernieling op van vegetatie of bodem. Op de lange termijn gaan er ook positieve effecten uit van dit gerommel. Het terugzetten van de vegetatiesuccessie door berijding van vegetatie, het creëren van open zand door omwoelen van de bodem, aanvoer van kalkrijk substraat, het zijn allemaal voorbeelden van neveneffecten van het militair gebruik die de biodiversiteit verhoogd hebben. Een soort als maanvaren reageert positief op de aanvoer van kalkrijk substraat dat is aangevoerd bij de aanleg van landingsbanen op Vliegveld Deelen en op oefenterrein Havelte. Het intensief rijden met pantservoertuigen op de Leusderheide zorgt voor veel open zand, waar een grote populatie zandhagedissen van profiteert. De effecten van het militair gebruik zijn eigenlijk vergelijkbaar met die van het oorspronkelijke gebruik, zoals dat al eeuwen op de woeste gronden gebruikelijk was. Denk

hierbij aan het hoeden van schapen, het steken van plaggen, het kappen van brandhout, het winnen van grind. Een ander effect van het militair gebruik is het feit dat een aantal terreinen afgesloten is voor publiek, zoals de schietterreinen op de Veluwe. De dichtheden aan grofwild zijn hier bijzonder hoog. De dieren, gewend aan het schieten, gebruiken de bossen als rustgebied, want die zijn op de schietterreinen vrij van wandelaars en honden.

In de praktijk is er dus een gradatie, lopend van intensief gebruik, via extensief tot geen gebruik. En dat heeft gezorgd voor een variatie in abiotische omstandigheden met soms bijzondere habitats en soorten.

BRANDEN VAN HEIDE

Om de oefenterreinen geschikt te houden voor oefeningen voert Defensie een actief beheer. Een bijzondere vorm die vroeger veel werd toegepast, is het branden van heide. Defensie is als enige terreinbeheerder hiermee doorgegaan, namelijk op de schietterreinen van de Veluwe. Dat heeft te maken met het risico op blindgangers (niet ontplofte munitie, vooral uit de Tweede Wereldoorlog) in de heide en het voorkomen van spontane branden. Juist dit brandbeheer heeft weer voor omstandigheden gezorgd waar soorten van profiteren die elders zeldzaam zijn geworden. De kleine wrattenbijter, een sprinkhaan, heeft zijn enige populatie in de Benelux in het doelengebied van het Artillerie Schietkamp Oldebroek. Hier wordt de vegetatie periodiek gebrand en er vinden ook spontane branden plaats als gevolg van het schieten. Ook het zeldzame valkruid lijkt van het brandbeheer te profiteren, met duizenden exemplaren in de heischrale graslanden van het Infanterie Schietkamp Harskamp.

Een ander voorbeeld van succesvol beheer zijn de vliegbases. Werden ze vroeger agrarisch beheerd, nu worden ze verschaald om het aantal vogels te reduceren en zo het risico op aanvaringen te verkleinen. We zien hier een spectaculaire ontwikkeling in de vegetatie, van soortenarm raaigrasland tot bloemrijke graslanden. Op enkele plekken keert zelfs heide terug langs de landingsbanen. De vliegbases vervullen nu de functie van refugium voor onder meer veldleeuweriken die uit de omliggende landbouwgebieden zijn verdwenen.

Natuur is nog steeds ondergeschikt aan de oefenbehoefte van de krijgsmacht. Maar het blijkt dat ze vaak heel goed samengaan en dat het militair gebruik tot verrassende natuur kan leiden.

Niels Gilissen is als fauna-ecoloog werkzaam bij de Dienst Vastgoed Defensie. Daarnaast is hij freelance natuurfotograaf (www.miratio.nl). Hij is een boek aan het maken over de natuur op defensie-terreinen, met veel foto's, achtergrondinformatie en terreinbeschrijvingen. Het boek wordt door de KNNV-Uitgeverij uitgegeven en verschijnt naar verwachting eind 2013 (www.facebook.com/MissieNatuur).

LITERATUUR

Haveman, R., de Ronde, I. & Gilissen, N. 2012. De bijdrage van Defensie aan de Nederlandse natuur. Dienst Vastgoed Defensie – Directie Noord, Zwolle.
Hornman, M. & R. Haveman, 2001. Flora en fauna op militaire heideterreinen. De Levende Natuur 102: 173-176.
Haveman, R. Defensie als natuurbeheerder. In: Van der Vlis, I. 2012. Militairen op de Veluwe. Een geschiedenis van landschap & bewoners. Uitgeverij Boom, Amsterdam.